

ГРАДИЩЕТО КРАЙ СЕЛО ДИЧИН, ВЕЛИКОТЪРНОВСКО (Проучванията в сектор F през 1997 и 1998 г.)

ВЕНЦИСЛАВ ДИНЧЕВ

Градището се намира на около 1 км западно от с. Дичин в долината на р. Росица. Представлява платовидно възвишение в близост до десния речен бряг (обр.1). Издига се на десетина метра над околната заливна тераса. Конфигурацията му е с неправилна, близка до трапец форма. Горната му повърхност е с максимални размери 170 (И-З) x 90 м и площ от около 11 дка (обр.2).

Градището отстои на 0.5 км източно от останките на моста, чрез който главният водопровод за Никополис ад Иструм е прехвърлял р. Росица (обр.1). Във връзка с изследването на последния са и обнародваните досега съобщения за Градището. В началото на века К. Шкорпил споменава за "крепост наречена Градище" и отбелязва, че цялата ѝ площ е "осеяна с развалини от постройки"¹. През 30-те години, според съобщението на Д. Цончев, още "личат основите на околните зидове, както и многобройни малки и едно до друго здания"². Двамата автори предполагат, че населението на Градището е било ангажирано с охраната на водопроводния мост.³ Конкретни данни обаче за вида и хронологията на фортификационните съоръжения и вътрешните постройки те не дават.

Градището край с. Дичин бе избрано за основен обект на българо-британския изследователски проект "Градът и селото в римската и късната римска империя - Никополис ад Иструм и селото в неговата територия", чиято реализация започна през 1996 г.⁴

Върху съвременната повърхност на Градището вече не се виждат запазени останки от градежи. Личат обаче множество изкопи, които в голямата си част са в резултат от демонтирането на такива.⁵ Поради това успоредно с топографското заснемане и геофизическите проучвания в началото на разкопките бе изготвена скица на въпросните изкопи, които очертават в негатив плановете на различни постройки и трасетата на крепостните стени (обр.2).⁶ Тази скица не е точен и пълен план тъй като не всички останки са били демонтирани в по-ново време, респективно - не всички постройки и съоръжения са маркирани върху съвременната повърхност на терена чрез изкопи-негативи.⁷ Проблематична е и синхронността на маркираните по този начин постройки предвид наличието на отделни периоди в тяхното функциониране.⁸ Въпреки

това приложената скица дава една обща представа за застрояването на Градището през късната античност.

Разкопките през 1996 г. започнаха с изследването на сектори С и D в източната и югоизточната част на хълма.⁹ През 1997 г. започна изследването на сектори Е в западната част на хълма, както и на сектор F. През 1998 г. приключи работата в сектор С, а останалите три сектора бяха разширени. През тази година започна изследването и на сектори G и H в северната и югозападната част на възвишението (обр.2).¹⁰ Основен предмет на настоящото съобщение са проучванията в сектор F, които се осъществяват под мое ръководство при участието на студенти от СУ "Св. Климент Охридски", ВТУ "Св. св. Кирил и Методий" и НБУ в София.¹¹

Сектор F е разположен в северозападния ъгъл на Градището (Обр.2). Първоначалният правоъгълен изкоп - F0, с размери 12 (северозапад-югоизток) x 4,50 м бе ситуиран отчасти върху склона, отчасти върху горната повърхност на хълма. Денивелацията на днешния терен в очертанията F0 надхвърляше 4 м. Установените фортификационни останки в северозападната и централната му част и запазеният дебел културен пласт в югоизточния му край предопределиха следващите ни стъпки. Още през 1997 г. секторът бе разширен в югозападна посока - изкоп F1. През тази година работихме и в два по-малки обособени сондажа в североизточна посока - F2 и F3. През 1998 г. секторът бе разширен в югоизточна посока - изкопи F4 и F5 (обр.3). Проучванията в площта на F4 и F5 все още не са приключили. Формата и ориентацията на тези изкопи са съобразени с останките на една вътрешна постройка от първия късноантичен период на обекта, чието разкриване е сред приоритетните ми задачи.¹²

Най-ранните материали от досегашните проучвания в сектор F са единични фрагменти от глинени съдове с груба фактура, работени на ръка. Специфичната украса при един от тях - пояс от шемпелувани кръгчета с тангенти, спомага за отнасянето им към ранната желязна епоха. Липсват останки и следи от синхронни съоръжения, както и стратиграфски разграничим пласт от тази епоха. Някои от въпросните фрагменти намерихме в изравнителните пластове от късната античност. Останалите открихме в ранния хумусен пласт на възвишението, под който е естественият материков терен (виж обр.6). Аналогични материали и ситуация са констатирани в сектор С. Очевидно първото заселване на Градището през ранната желязна епоха е било за кратко време и в ограничен периметър.

При досегашните проучвания на Градището не са установени останки от постройки и културен пласт от първите векове сл. Хр. Единичните находки, включително няколко монети от края на II до края на IV в., открити в различни сектори, следва да се приемат като указание за спорадични посещения на възвишението по това време. Най-ранната от откритите монети в сектор F - медна монета на Константин II от 355-361 г., произхожда от най-горния пласт с деструкции, т. е. тя е с несигурен стратиграфски контекст.¹³

При проучванията в сектор F и в останалите сектори на Градището не са

установени останки и следи от обитаване след края на VI в. Непосредствено под съвременната повърхност на терена се откриват движим материали и деструкции, а някъде и запазени останки от късната античност. Общата дебелина на късноантичния културен пласт е средно към 1,5 м. В сектор F тя надхвърля 2 м (виж. обр.9).¹⁴

ФОРТИФИКАЦИОННА СИСТЕМА. Както вече посочих, в сектор F и по-точно в изкопите F0, F1 и F2 разкрихме останки от фортификационната система на Градището - от две крепостни стени и от едно стълбище (обр.4).

Първо попаднахме на стълбището, което е осигурявало достъп до вътрешната крепостна стена. То долепа на фуга до стената. Изследваният участък от стълбището, който е между двата му края, е дълъг около 8 м. Ширината на стълбището е 1,70 м. Градежът е в *opus mixtum*. Тухленият пояс в долната част на суперструкцията е 4-редов. Хоросанът в емплектоната е със значително количество примеси, включително късчета строителна керамика. В долната част на суперструкцията е запазена странична лицева замазка с бял хоросан и пресят пясък (обр.5). Субструкцията, която започва на 0,40-0,45 м под тухления пояс, не е оформена с банкет. Между суб- и суперструкцията има нивелиращ слой хоросан, чиято периферия покрива и ивица от терена непосредствено покрай стълбището.

Подходът към стълбището е от североизток на югозапад. Самите стъпала са оформени с обработени каменни блокове, част от които са вторично използвани. Ширината на стъпалата е 0,30 м, а височината им - средно около 0,25 м. Засега са разкрити пет запазени стъпала (обр.5).

В близост до стълбището установихме останки от хоросаново бъркало, използвано при неговото изграждане. То лежи върху естествения материков терен, под подовото ниво на най-ранната постройка в съседната защитена площ (обр.7).¹⁴

Разкритият участък от вътрешната крепостна стена е с дължина 4,50 м. Дебелината на стената е 1,75 м. Височината на запазената суперструкция достига 1,50 м. Градежът ѝ е в *opus mixtum*. Запазенният долен тухлен пояс е 4-редов. Дебелината на фугите между редовете е 4,5-5 см, а дебелината на самите тухли - 4 см. Хоросанът в емплектоната на стената не се различава по състав от този в емплектоната на стълбището. Хоросанът във външната лицева замазка на стената съдържа известно количество дребни късчета от строителна керамика. Откъм външното си лице стената е с банкет, широк 0,10 до 0,15 м.

Горната част на субструкцията на крепостното стълбище е с около 0,45 м по-висока от банкета при вътрешната крепостна стена (обр.6). Тази разлика се дължи на денивелацията на терена и не може, подобна на фугата между стълбището и стената, да е аргумент за наличието на един по-значителен период от време между тяхната поява. Напротив, сравнението на строителните характеристики, от една страна, и стратиграфския контекст на стълбището, от друга страна, показват, че изграждането на последното е било непосредствено след изграждането на стената и преди застрояването на съседната защитена площ.

Още при първия строителен период в защитената площ проходната част в разкрития участък на стълбището е била стеснена, тъй като върху него е стъпила западната стена на постройка (виж обр.5,6 и 7). При последователното повдигане на нивото на терена през следващите периоди долните стъпала на стълбището са се оказали неизползваеми и са останали затрупани от съответните пластове (обр.6). Запазените останки от стълбището и вътрешната крепостна стена не предоставят данни за други промени или преустройства.

Разкритият в изкопа F0 участък от външната крепостна стена е с дължина около 4,60 м и не е праволинеен, а завива постепенно на север. Поради това и разстоянието между двете крепостни стени нараства от 4 до 4,30 м в очертанията на F0 (обр.4). Дебелината на външната стена е 1,45 м. Суперструкцията ѝ е запазена във височина до 0,60 м. В долната част на суперструкцията са използвани вторично квадратни блокове. Стената е без банкети. Между супер- и субструкцията, както и в самата субструкция има нивелиращи пластове хоросан. По състав хоросанът тук не се отличава от този при вътрешната крепостна стена. Запазената на места лицева замазка при суперструкцията на външната стена също е идентична с тази при вътрешната стена. Поради денivelацията на терена банкетът при вътрешната стена е с 0,40 до 0,50 м над субструкцията на външната стена (обр.6).

Площта между двете стени в очертанията на F0 не е била застроявана. Изкопите за вътрешната и за външната стена и субструкцията са препокрити с общ нивелиращ пласт от трамбована пръст (обр.6). Тази ситуация показва, че двете стени са синхронни и доказват интерпретацията им като основна крепостна стена - вътрешната, и протейхизма - външната.

Споменатият нивелиращ пласт определя и нивото на терена в периболоса през първия късноантичен период на обекта.¹⁵ В този пласт открихме бронзова монета на Теодосий II от 425-435 г.¹⁶ По-късни нивелиращи пластове и/или ходови нива в площта на периболоса не установихме. Следващите пластове тук са последователни насипи с деструкции (обр.6). Това навежда към предположението, че протейхизмата е била изоставена в края на първия период.

След установяването на протейхизмата в очертанията на изкопа F0 се проследи нейното трасе в североизточна посока чрез сондажите F2 и F3. Запазен участък от субструкцията ѝ с дължина около 3 м разкрихме в сондажа F2. Тук стената завива в посока на североизток-изток (обр.4). Това е и последният запазен участък от субструкцията на стената в тази посока.

В площта на F2 дебелината и дълбочината на субструкцията на протейхизмата постепенно намаляват и достига дебелина 1,42 м и 1,33 м (обр.4). При североизточния профил на сондажа субструкцията е била с около 0,35 м по-плитка отколкото е 3 м на югозапад.

Извивката в трасето на протейхизмата, а също намаляващата дебелина и дълбочина на субструкцията ѝ в очертанията на F2, т. е. в челната част на извивката, вероятно се дължи на наличието на кула при северозападния ъгъл на основната крепостна стена, с която самата протейхизма е била съобразена.

Аргумент за наличието на ъглова кула е и конфигурацията на днешния терен тук (обр.2). Може би при тази кула е бил и крайният североизточен пункт на протейхизмата.

СЕВЕРОЗАПАДНИЯТ ЪГЪЛ НА ЗАЩИТЕНАТА ПЛОЩ. В изследваната част от северозападния ъгъл на защитената площ установихме строителни останки и пластове от различни късноантични периоди. За комплексното означаване на отделните постройки в защитената площ използвам римски цифри - F I, F II и т. н., като номерацията съответства на реда на тяхното установяване.

Досега сме установили три постройки от ранния период - F II, F III и F V, както и улиците между тях (обр.7). С повече данни разполагаме за сградата F II. Тя е с неправилен, вероятно четириъгълен план, като срещуположните ѝ стени не са успоредни. На запад опира в крепостното стълбище. Южната и северната ѝ стена достигат косо и под различни ъгли до последното.¹⁷ Най-малкото вътрешно разстояние между тях е именно тук, т. е. в западния край на сградата - 4,70 м. Вътрешната дължина на южната стена е към 14,70 м. Това е най-дългата стена на F II. Засега е установен само западния край на северната стена. Не е проследено изцяло и трасето на източната стена. При четириъгълен план на сградата вътрешните дължини на тези стени ще са съответно около 10,80 м и 7,80 м (обр.7).¹⁸

По-голямата част от южната стена на F II е запазена само в субструкцията, и то в долната част на субструкцията си. В същото състояние е и изследваният южен участък от източната стена.¹⁹ Двете стени са сключвали остър ъгъл. Връзката между дълбоките им основи е конструктивна (обр.7). В по-добро състояние е западният участък от южната стена. Суперструкцията тук е с дебелина около 0,70 м. Градежът на запазеното от нея е с камъни, споени с жълта глина. Част от камъните са полуобработени. На места е запазена лицева замазка от глина, примесена със слама (обр.8). Сходен е градежът и на западния край на северната стена, който е в по-добро състояние. Стените на F II са без банкети. Във височина те и по-точно южната, източната и северната стена са били със солидна кирпичена надстройка.

От същинската западна стена на F II е съхранен частично северният ѝ край. Тя изцяло е стъпвала върху крепостното стълбище и е имала неговата ориентация (обр.5). По този начин и страницата на самото стълбище е използвана за западна стена на постройката. С това нестандартно решение е спестено изграждането из основи на стена, подобна на съседните и е увеличена площта на постройката (обр.7). Дебелината на стената върху стълбището е 0,30 м, т. е. с нейната поява функционирането на последното не е било особено затруднено, тъй като ширината на проходната му част остава 1,40 м (обр.6). Стъпващата върху крепостното стълбище стена очевидно е по-слаба от останалите стени на F II, но тя е и най-късата стена.²⁰ Сградата F II е имала горен етаж с под от дървени греди, обмазани с глина. В съответния пласт

открихме късове от дебела, вторично отухлена глинена замазка с отпечатани дървени греди от конструкцията на горния под. В разчистената западна част от долния земен под на F II установихме няколко дупки от дървени подпори за горния под и за покрива. Част от тях са покрай вътрешното лице на южната стена (обр.8 и 9).²¹ Покривът на сградата също е бил с дървена конструкция, покрита с тегули и имбрици.

Поредно доказателство за горен етаж и същевременно важна особеност в устройството на F II е външното ѝ стълбище. То е долепвало надлъжно до външното лице на източната стена на сградата. Подходът към и по стълбището е от юг на север (обр.7). Демонтажът на останките от източната стена не е засегнал долната му част. Платформата му представлява блокаж от камъни и пръст. Самите стъпала са оформени чрез застъпването на големи полуобработени, вероятно вторично използвани каменни блокове. В профила на траншеята от монтажа на стената се виждат три големи стъпала.²² Ширината им е 0,30 м, а височината - 0,20 м. Голям каменен блок - очевидно от незапазено по-горно стъпало, открихме и в пълнежа на траншеята.

От трамбования земен под в западната част на F II досега са разкрити около 15 кв. м.²³ Разчистихме няколко каменни плочи и квадратни тухли, лежащи хоризонтално на различни места върху пода (обр. 7). По-вероятно изглежда те да са използвани като поставки, а не в някаква настилка.

Над трамбования земен под лежи мощен пласт с деструкции от самата сграда F II. Дебелината му достига до 1 м (обр.9). В него преобладават вторично отухлените кирпичи. Те са свидетелство за пожар на F II. Вследствие от него някои от кирпичите и дори част от фрагментираните керемиди са се превърнали в остъклена маса, а землият под е придобил червен цвят с черни на места петна от овъглените греди.

В пласта с деструкции в западната част на F II открихме голямо количество овъглени зърна от житни и бобови култури;²⁴ фрагментирана битова керамика;²⁵ фрагменти от стъклени съдове; части от меден обков и различни железни предмети; триръби железни върхове на стрели. Последните може би са от нападателите, причинили пожара, който е констатиран не само при F II, но и в цялата площ на Градището.

В същия пласт открихме и 60 медни монети от малък номинал. Повечето са зле съхранени и не са четливи. Все пак близо една трета от тях могат да бъдат определени. Най-ранната е от 388-403 г. Най-голям е броят на монетите от периода 425-457 г. - предимно на Теодосий II (402-450) и Марциан (450-457). Най-късните монети са на Лъв I (457-474 г.). Те се явяват *terminus post quem* за опожаряването на F II. Около 75 % от всички монети - определени и неопределени, се откриха в пласта с деструкции в югозападния ъгъл на сградата на площ от около 2,5 кв. м. Това е указание за колективна находка, т. е. за общото съхранение - вероятно в някакъв съд, на по-голямата част от монетите непосредствено преди пожара.

На този етап функциите на сграда F II не могат да бъдат определени. При

останалите регистрирани сгради от първия късноантичен период засега са разкрити само отделни участъци от отделни техни стени - от северната стена на F III, която се намира южно от F II и от западната стена на F V, която пък е източно от F II (обр.7). Градежът на долните части от суперструкциите им е с камъни на глинен разтвор. Подобно на F II, сградата F III също е опирала на запад до крепостното стълбище. Южният край на разкрития участък от западната стена на F V е с оформено откъм тясната си страна лице, което предполага вход или външен ъгъл.

Улицата между F II и F III е широка 1,40 м. В западна посока тя няма комуникативен излаз, тъй като е затворена от крепостното стълбище (обр.7). Настилката ѝ е от малки, предимно речни камъни и отделни фрагменти от строителна керамика, трамбовани в нивелиращия пласт, който е положен по време на довършителните работи по стълбището.²⁶ Дебел пласт с деструкции от съседните сгради покрива уличната настилка (обр.9).²⁷

Улицата между F II и F V е по-широка - около 2,60 м. Върху нея е разположено външното стълбище до източната стена на F II. Пластовете над първоначалното улично ниво тук все още не са изчерпани. Самото наличие на тази улица води към хипотезата за порта или потерна в северната крепостна стена, в непосредствена близост до предполагаемата северозападна ъглова кула.

След пожара в края на първия период теренът в очертанията на изследваната част на F II е значително повдигнат. Върху деструкциите тук са нанесени изравнителни пластове с различен състав и произход (обр.9).²⁸ Основният изравнителен пласт също е с деструкции от V в., но от съседни постройки или поне от неизследваната част на F II. В него открихме череп и няколко кости от непогребан индивид, загинал при големия пожар. Той е бил затрупан от разрушенията, но не тук, а на друго място. При по-късното нивелиране на терена анатомичният порядък на скелета е нарушен и споменатите останки са се оказали на мястото, където ги открихме.²⁹

Тънък слой глина, трамбована върху нивелираните деструкции от ранния период, маркира нивото на втория период в очертанията на сградата F II (обр.9). На места жълтата иначе глина е с червено-кафяв или сиво-черен цвят в резултат на вторичното опалване и поради наличието на концентрации на въглини и пепел. Установихме отделни дупки от дървени подпори, но също така и по-късни нарушения на глинобитното ниво. Върху него лежи пласт с деструкции, сред които преобладава пръстта от разложени кирпичи. Находките са сравнително оскъдни - предимно фрагментирана битова керамика. Най-значителната концентрация на въглини и пепел е наситена и с овъглени семена - предимно просо.³⁰

Отсъствието на нови строителни останки в изследваната част от площта на F II показва, че през втория период стените на тази сграда са били ремонтирани и отново използвани. Надстройката на стените във височина е била пак с кирпичи. Под въпрос е обаче наличието на горен етаж при ремонтираната сграда.

Един от аргументите срещу горен етаж на F II през втория период е изоставянето на масивното външно стълбище до източната ѝ стена. По-късното ниво на улицата между F II и F V покрива останките на стълбището, включително най-горното запазено стъпало. Върху по-късното улично ниво, което е с трамбована пръст и отделни плочести камъни, лежи слой с въглени и пепел, а над него - пласт с горели кирпичи и глинени обмазки. В този пласт и сред слоя с въглени и пепел открихме значително количество метални, главно железни предмети, включително железен катинар за врата. Тук също констатирахме наличие на овъглени семена. Засега не може да се уточни към коя от двете сгради - F II или F V, принадлежат деструкциите и находките върху уличното ниво от втория период.

Значително повдигната е и улицата между сградите F II и F III. Върху изравнените деструкции от първия период е нанесен слой жълтокафява глина (обр.9). В изследвания западен участък на улицата няма запазена настилка върху горното ѝ ниво. Тук и пластът с деструкции от втория период е твърде нарушен.

След края на втория период сградите F II, F III и F V вече не функционират. Успоредно с поредното повдигане и нивелиране на терена техните стени са демонтирани изцяло или поне в по-голямата си част до нивото на третия период (обр.9).³¹ Новите постройки, които установихме в изследваната площ - F I и F IV, не са съобразени с плановете и останките на по-ранните сгради.

От F I е съхранена само част от западната стена. Тя е долепвала надлъжно до крепостното стълбище (обр.7). Запазеният участък е с дължина около 2,10 м. Дебелината на стената е 0,50 м. Тя е почти без основа. Градежът ѝ е с камъни - ломени и речни, и фрагменти от тухли, споени с кал. Отсъствието на каквито и да е останки или следи от срещуположна източна стена показва, че постройката F I е представлявала открит навес. Описаната западна стена е била опорната. В източна посока навесът очевидно е бил поддържан с дървени греди.³² Подът му е земен. Покривът му е бил покрит със слама или с тръстика.³³ Сред пласта с деструкциите от навеса, както и в най-горния пласт открихме железни части от конско снаряжение. Те би следвало да са указание за предназначението на навеса.³⁴ Сред находките от пласта на F I е и един амулет от животински зъб.³⁵ На юг навесът е бил ограничен от синхронната сграда F IV.

Сградата F IV също е опирала на запад до крепостното стълбище, но до по-високата му част (обр.7). Тя не е притежавала собствена западна стена или поне северният край на западната ѝ стена не е запазен. Северната стена на F IV не е перпендикулярна на стълбището, но не съвпада по ориентация с южната стена на по-ранната F II, чиито останки частично застъпва (обр.7 и 9). Северната стена на F IV е с твърде плитка основа (обр.9). Основата и съхранената част от суперструкцията са от камъни, споени с кал. Дебелината на стената е 0,60 м. Външната ѝ дължина е била около 5,50 м. Очевидно тази стена, а и сградата като цяло не би могла да има във височина солиден каменен или кирпичен

градеж. Североизточният ъгъл, както и подовото ниво в северната част на F IV не са запазени. Установихме обаче траншеята от демонтажа на източната ѝ стена, която е пресичала останките от северната стена на по-ранната F III, както и трасето на улицата между F II и F III (обр.7). Ситуирането на сградата F IV е безспорен аргумент за съществените промени в планировката на северозападния ъгъл на Градището през последния период от обитаването му.

Проучванията в сектор F потвърдиха наличието на солидни фортификационни съоръжения, включително на две крепостни стени, и доказаха синхронното им изграждане. То е осъществено в границите на първата половина на V в., най-вероятно в началните години на управлението на Теодосий II. Освен в сектор F фортификационни останки са изследвани и в сектор С - централния участък от източната крепостна стена с един вход, част от фундамента на едно стълбище южно от входа и една правоъгълна кула северно от входа.³⁶ От изток, където склоновете на Градището са най-стръмни (обр.2), протейхизма със сигурност не е имало.

При късноантичното заселване на Градището фортификационното строителство предшества застрояването на защитената площ. Планирането на северозападната част на защитената площ и произтичащите от това особености в ориентацията и вида на намиращите се тук сгради се дължат на стремежа да се усвои максимално ограниченото пространство.

По строителни материали и начин на градеж установените в сектор F сгради от първия късноантичен период не се отличават от повечето синхронни сгради, изследвани в останалите сектори.³⁷ Засега изцяло разкрита е една сравнително малка, еднопространствена сграда в сектор D, чието подово ниво и пласт обаче са зле съхранени.³⁸ В напреднала фаза на проучване е и една по-голяма правоъгълна постройка в сектор E, която изглежда е била склад за продукти.³⁹ Засега не са установени казарми или други типично военни постройки, т. е. по-вероятната интерпретация на обекта е укрепено селище. Това не изключва наличието на някакви военни функции за неговото население, включително по охраната на моста за главния водопровод на Никополис ад Иструм.⁴⁰

Макар и по-малко на брой, монетите от първия късноантичен период в останалите сектори са напълно сходни като дати и съотношение с тези от ранния пласт на сградата F II. Пожарът, белязал края на този период, следва да е бил в края на 60-те или през 70-те години на V в.

При следващия период протейхизмата по северозападната периферия на Градището изглежда е била изоставена. Няма обаче данни за съществени промени в планировката и архитектурата на северозападната част на защитената площ. Възстановената сграда F II вероятно е без горен етаж, какъвто по-рано е имала, но запазва първоначалния си план. Подобна е ситуацията и в останалите изследвани сектори. Засега датирани находки от съответните пластове няма, но е ясно, че хронологията на този период се вместила между края на V и средата на VI в.

През третия късноантичен период промените в северозападната част на

Градището са вече значителни. По-ранните сгради са изоставени. Новите постройки са с много по-слаб градеж. Интересен е фактът, че засега новоизградени постройки от този последен всъщност период на живота върху Градището са регистрирани само в сектор F. В сектор C например са констатирани улично ниво и пласт от този период, но синхронни строителни останки не са запазени. Откритите монети позволяват отнасянето на последния период към третата четвърт на VI в.⁴¹

Б Е Л Е Ж К И

¹ Шкорпил, К. Некоторый из дорог Восточной Болгарии. - ИРАИК, X, 1905, с. 475, табл. CVI, 2.

² Цончев, Д. Водопроводите на ΝΕΙΚΟΠΟΛΙΣ ΠΡΟΣ ΙΣΤΡΟΝ. - Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей, 1931-1934, с. 139, обр. 71.

³ Шкорпил, К. Цит. съч., с. 475, Цончев, Д. Цит. съч., с. 139.

⁴ Главен ръководител на проекта е ст. н. с. д-р Л. Слокоска от АИМ-БАН. Ръководител на британския екип е д-р А. Поултър от университета в гр. Нотингам. Самият проект се реализира в рамките на спогодбата за научно сътрудничество между БАН и Британската академия. Първоначално предвиденият срок за изпълнението му бе от 1996 до 1998 г., включително. С допълнителен анекс към първоначалния договор срокът за изпълнение на проекта е удължен с още две години.

⁵ Демонтажът, т. е. използването на обекта като кариера за строителен материал трябва да е приключил сравнително скоро след посещението на Д. Цончев (виж по-горе бел. № 2), тъй като местните хора не помнят кога точно е било това. По-значими щети на обекта са нанесени и в края на 40-те години, когато в продължение на 2-3 месеца в североизточния му ъгъл е копана пръст за намиращата се в близост тухларна фабрика. Актуалният проблем за съхраняването на запазените до днес останки и пластове върху хълма е дейността на иманярите.

⁶ Тази скица е дело на д-р А. Поултър.

⁷ Резултатите от извършените в северозападната и югоизточната част на Градището геофизически проучвания до голяма степен потвърдиха представената скица. Виж **Poulter, A.** The transition to Late Antiquity: the Village programme (Bulgaria, 1996). Report on the first season of field-work 1996. Nottingham, 1997, p. 7, fig. 8. Поради голямата концентрация на деструкции непосредствено под съвременната повърхност обаче геофизическата апаратура фиксира преди всичко негативните аномалии, които се дължат именно на отразените върху скицата изкопи. След започването на разкопките в различни сектори се разкриха и сравнително добре запазени строителни останки, които не са демонтирани в по-ново време и които не бяха установени от геофизичната апаратура.

⁸ Логично бе да се допусне, че видимите до 30-те години останки, маркирани чрез днешните изоли-негативи, са от последния период на живота върху Градището. Виж **Poulter, A.** Op. cit., p. 8, 13. Проучванията обаче показаха, че това са предимно останки от постройки от предшествашите периоди, които са преизползвани през последния период. При неотдавнашната демонтажна дейност има случаи на проследяване и "обработване" и на останки от непреизползвани през последния период части на по-ранните постройки. През последния период тези останки вече са били демонтирани, но до нивото на тогавашния терен. Поради това представената скица (обр.2) не може да се свърже само с този период. Не е излишно да се посочи също, че част от постройките, чиито останки не са засегнати в ново време и не са маркирани чрез изкопи-негативи върху днешната повърхност на терена, респективно - върху представената скица, са новоизградени през последния период на живота

върху Градището.

⁹ Сектори А и В са по трасето на останките от мостовата конструкция над р. Росица за главния водопровод на Никополис ад Иструм, т. е. на около 0,5 км западно от Градището (виж обр. 1).

¹⁰ За резултатите от първата година на разкопките на Градището виж **Poulter, A.** Op. cit., p. 7 sq. За резултатите от проучването на сектори С, D и E през 1997 г. виж **Poulter, A.** - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). *The City and the Village in the Roman and Late Roman Empire: Nicopolis ad Istrum and villages in its territory. A Bulgarian/British programme. A report on the second season of field-work 1997.* Nottingham, 1998, p. 13 sq., 22.

¹¹ През 1996 г. аз участвах в проучването на сектор С. За резултатите от проучването на сектор F през 1997 г. виж **Dinchev, V.** - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.) *The City and the Village...*, 18-22, fig. 7-9. Отчетът ми за проучването на сектор F през 1998 г. е под печат в Нотингам. Настоящото съобщение е обобщен и допълнен вариант на посочените по-горе.

¹² Виж по-нататък в текста информация за сграда F II.

¹³ Определянето на тази, както и на останалите монети, които споменавам по-нататък в текста, е дело на британския нумизмат P. Guest - член на съвместния ни екип.

¹⁴ След изграждането на фортификационните съоръжения или дори по време на изграждането на горната част от суперструкцията на крепостното стълбище теренът до изследвания му участък е бил нивелиран и повдигнат с 0,25-0,35 м чрез пласт от сbita, тъмнокафява на цвят пръст. Тя покрива периферията на нивелиращия слой хоросан над субструкцията на стълбището и останките от споменатото бъркало (обр. 9). Единичните фрагменти от битова керамика, които намерихме в този пласт, са предимно от съдове, работени на ръка. Очевидно пръстта е била взета от хумусната повърхност на съседни сектори на Градището и/или от близката околност. Подовото ниво на споменатата постройка - F II, се явява всъщност горна част на същия пласт, която е била трамбована и която по-късно е придобила червенокафяв цвят вследствие опожаряването на постройката (обр. 9).

¹⁵ Самият пласт е с разнороден състав, включително и с материкова пръст, извадена от изкопите за крепостните стени. Разнородният състав не изключва възможността за частичното му донасипване известно време след фортификационното строителство. Във всеки случай ясно е, че горната наситена с въглини повърхност на този пласт определя нивото на терена в периболса в края на първия късноантичен период на обекта.

¹⁶ В същия пласт открихме още една медна монета, която е зле съхранена и не може да бъде точно определена, но която по номинал може да бъде отнесена към V в.

¹⁷ Ориентацията на стените на тази сграда и на останалите установени постройки в сектор F не съвпада точно с основните световни посоки. В случая за удобство използвам условни означения според основните световни посоки.

¹⁸ Теоритично засега не е изключена възможността за петогълен или дори за по-сложен план на F II.

¹⁹ Останките тук са демонтирани до това положение сравнително неотдавна, а съответните траншеи са се запълнили по естествен път с преотложен културен пласт.

²⁰ Градежът на запазеното от северната част на тази стена е с камъни и фрагменти от тухли на глинени разтвор (обр. 5 и 6), т. е. тя не се отличава по градеж от останалите стени на F II, но е повече от два пъти по-тънка от тях. Северният ѝ край е конструктивно свързан със северната стена на сградата.

²¹ Допълнителна опорна конструкция от вертикални дървени греди е установена още покрай външното лице на една от стените на изследваната синхронна сграда в сектор D. Виж **Poulter, A.** - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). *The City and the Village...*, p. 16, fig. 5. В нашия случай необходимостта от подобна опорна конструкция е обусловена от наличието на горен етаж и от факта, че суб- и суперструкцията на дългата южна стена на F II са с еднаква дебелина.

²² Пластът, покриващ запазената долна част на стълбището все още не е изчерпан. Повърхността на запазеното в момента горно стъпало е с около 1 м над трамбования под в западния край на F II.

²³ За произхода и времето на нанасянето на пласта, определящ подовото ниво на F II виж по-горе бел № 14.

²⁴ **Ророва, Tz.** Paleoethnobotanical and Anthracological Analysis from Roman Town Nicopolis ad Istrum and a Late Antique Hillfort by Village of Dichin (Northern Bulgaria). - *Archaeologia Bulgarica*, 1999, № 2, 73-74.

²⁵ За резултатите от първоначалната обработка на битовата керамика от сектор F, от първия късноантичен период в частност, виж **Beckmann, M.** The Pottery, 1997. - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). *The City and the Village...*, 30-31, 33, fig. 16.

²⁶ Повърхността на настилката в разкрития западен край на пасажа е с 0,10 до 0,15 м по-висока от земления под в западната част на F II.

²⁷ В изчерпаната част от този пласт също открихме много материали от V в. - фрагменти от битова керамика, от стъклени съдове и различни метални предмети, включително медна апликация и частично запазена желязна фибула.

²⁸ В северозападната част на площта F II е натрупана и пръст, в която има фрагментирана керамика от ранната желязна епоха.

²⁹ Човешките останки открихме в изравнителния пласт в североизточната част на изкопа F 4, т. е. приблизително в централната част на площта на сградата F II. Липсва гробно съоръжение. Липсват и костите от долната част на трупа, както и повечето кости от горната част на трупа.

³⁰ **Ророва, Tz.** Op. cit., p. 73. Тази концентрация е при северната граница на изкопа F 4, т. е. тя преминава и в неизследваната засега северна част на площта на сградата F II.

³¹ В площта на изкопа F 5 няма запазени строителни останки от последния период. Поради това тук не е изключено частичното преизползване на демонтираните неотдавна останки от южната и източната стена на ранната сграда F II. Относно западната на ранната сграда F V е сигурно, че не е преизползвана. Пластът от последния късноантичен период лежи върху запазените останки от суперструкцията на тази стена.

³² При късното ниво в изкопа F 4 регистрирахме различни нарушения, включително такива, които приличат на дупки от вертикални дървени греди. Засега обаче не мога да съм категоричен относно източната граница на навеса F I. Не е изключено съответните дървени подпори да са били поставени върху незапазени *in situ* - поне в очертанията на F 4, каменни плочи или бази. Обитателите от последния период несъмнено са имали представа, че теренът тук не е здрав - предвид лежащите отдолу пластове с деструкции от по-ранните сгради, и че евентуалното побиване на дървените подпори в този терен не би им осигурило нужната стабилност.

³³ Очевидно на опожарения покрив се дължи светлосивия цвят на пласта, който регистрирахме в източната част на изкопа F 4 над нивото от последния период. Този пласт се отличава и с хомогенна структура - рохкава, пепелодобна пръст, примесена с въгленчета. Подобен пласт констатирахме и в очертанията на изкопа F 5, над улицата между ранните сгради F II и F V.

³⁴ Находките от най-горния пласт не са *in situ*, но са предимно от последния период на живота в сектор F. Това показва и анализът на керамиката от най-горния пласт тук. Виж **Beckmann, M.** Op. cit., 32-34.

³⁵ Виж **Владкова, П.** Амулети от кост и рог от Долна Мизия. - *ИИМБТ*, 13, 1998, с. 104.

³⁶ **Poulter, A.** - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). *The City and the Village...*, 13-14, fig. 3. Проучването на кулата, в което участвах през 1996 г. показва, че са унищожени не само по-голямата част от нейните останки, но и целият северен сектор на източната крепостна стена. Причината за това изглежда е изкопаната дейност в североизточния ъгъл на Градището през

40-те години. Виж по-горе бел. № 5.

³⁷ Засега само в сектор Е е установено наличие на вътрешна постройка с градеж на хоросан. Виж Poulter, A. - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). The City and the Village..., p. 17, fig. 6.

³⁸ Ibidem, 15-16, fig. 5.

³⁹ Ibidem, p. 18, fig. 6. По-значителната част от тази постройка бе проучена през 1998 г.

⁴⁰ Не е изключено появата на укрепеното селище върху Градището да е във връзка с основната реконструкция на водопроводния мост, при която са използвани като споллии и мраморни пейки от одеона на Никополис ад Иструм (Ibidem, 10-12).

⁴¹ Poulter, A. The transition..., 10-11; Ibidem, - In: Slokoska, L., A. Poulter (ed.). The City and the Village..., 14-15, fig. 3-4.

GRADISHTETO NEAR THE VILLAGE OF DICHIN, VELIKO TURNOVO REGION

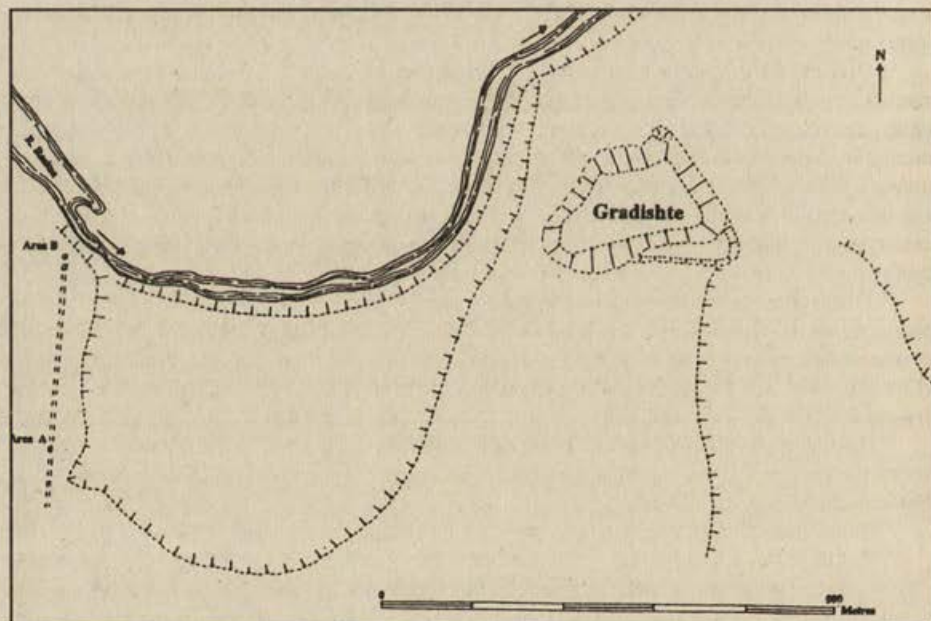
(Investigations in sector F in 1997 and 1998)

(Summary)

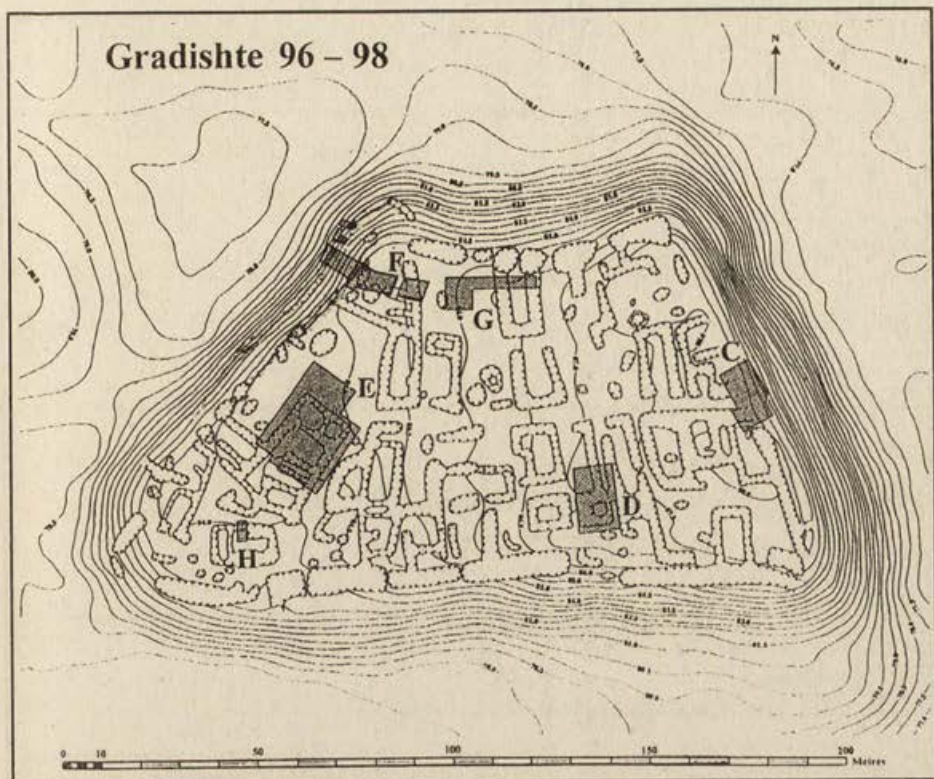
Ventzislav Dinchev

The Late antique fortified settlement Gradishteto near the village of Dichin (North Bulgaria) is a site of the Bulgarian-British archaeological project "The town and the village in the Roman and Late Roman Empire - Nicopolis ad Istrum and the village in its territory".

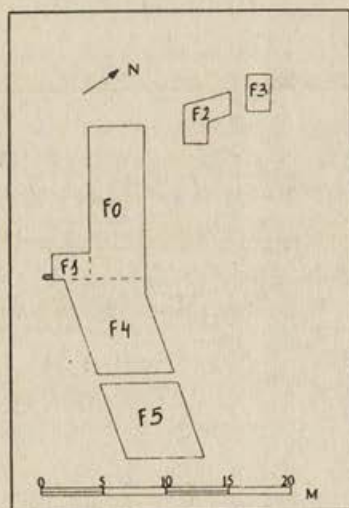
The discovered defences and the buildings in sector F date from three periods - the first half-the end of Vth c; to the middle of VIth c; the third quarter of VI c.



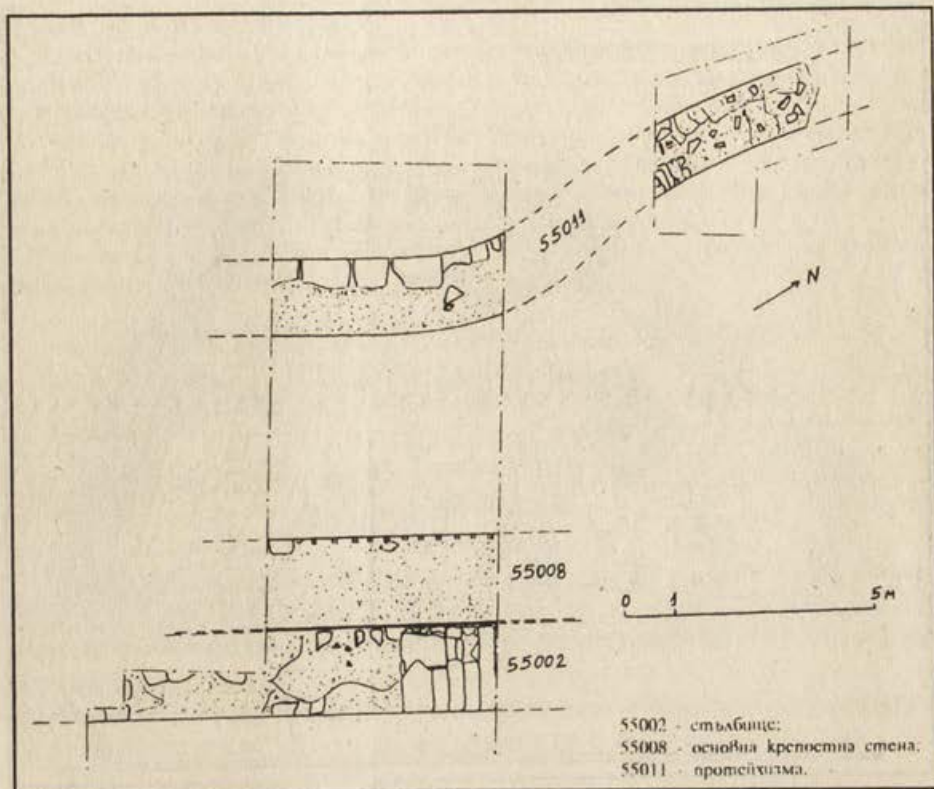
Обр. 1. Ситуационен план на Градището



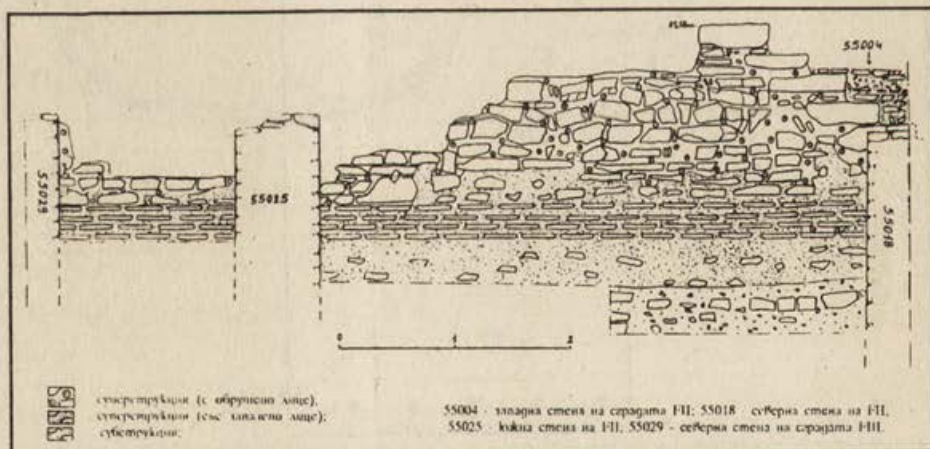
Обр. 2. Градището - личащите изкопи до началото на проучванията и изследваните сектори до 1998 г. (по А. Поултър)



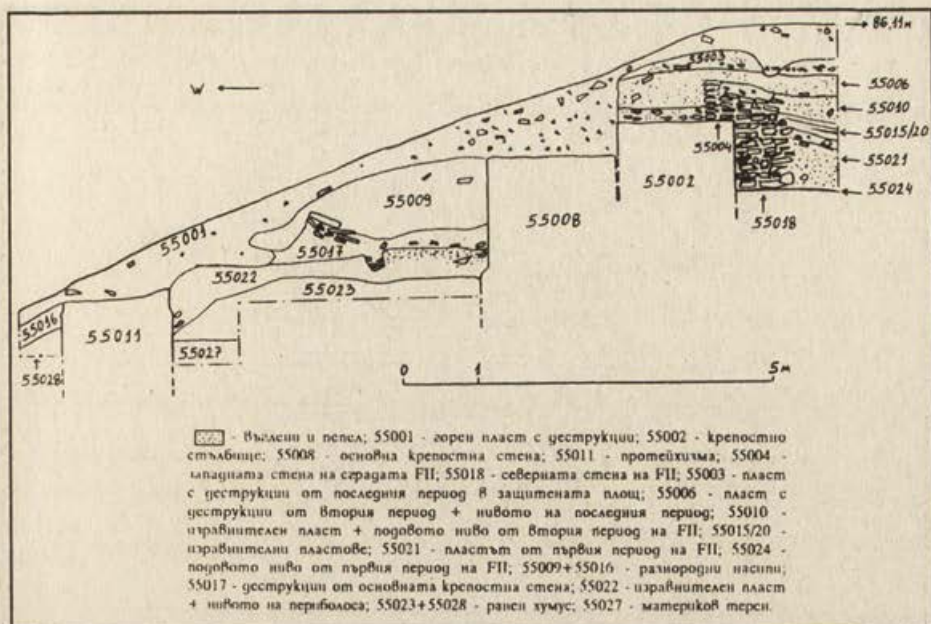
Обр.3 Схема на сектор F



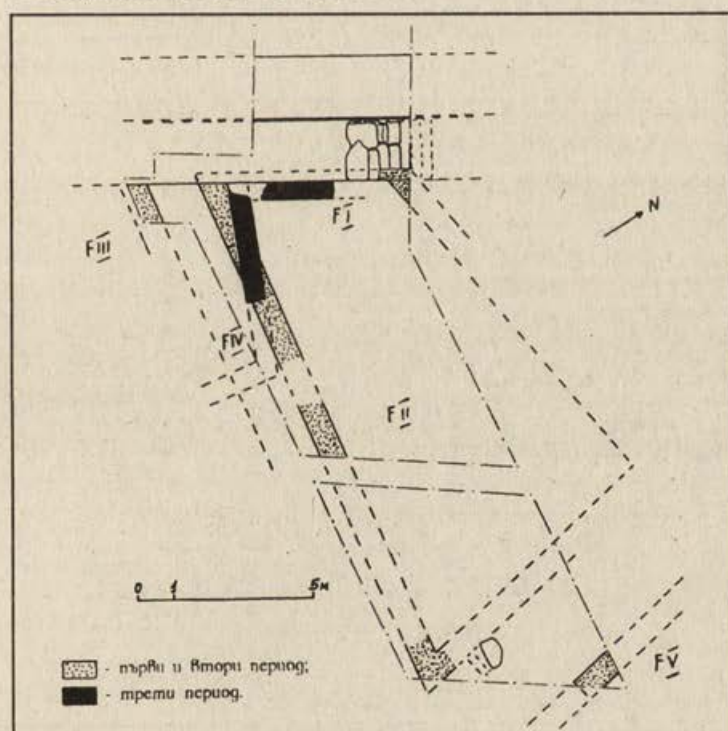
Обр. 4. Изследваните фортификационни останки в северозападната периферия на Градището



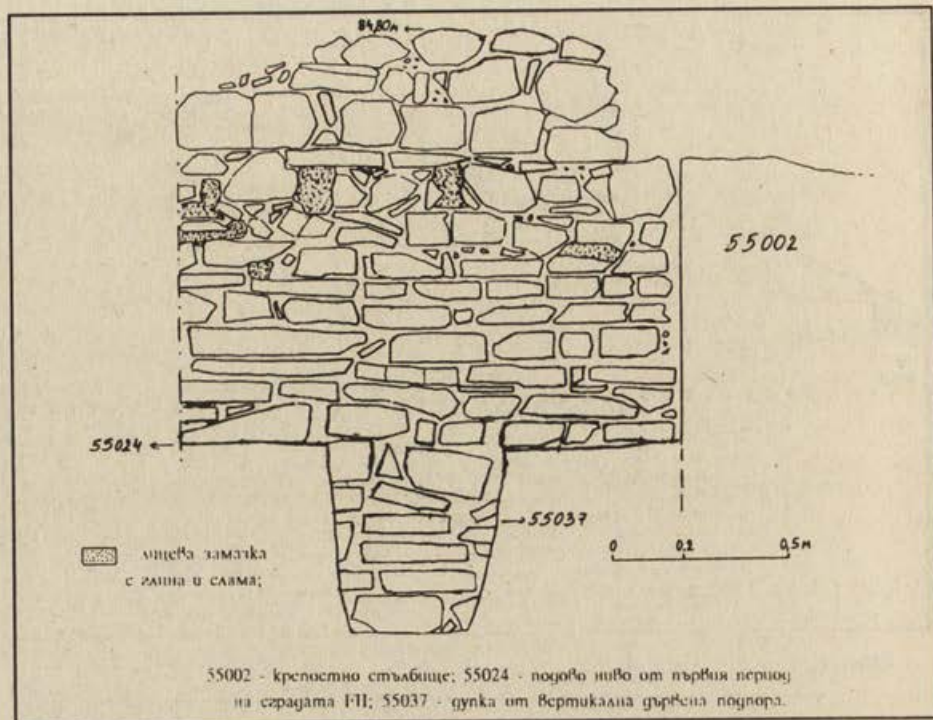
Обр. 5. Разкритият участък от крепостното стълбище



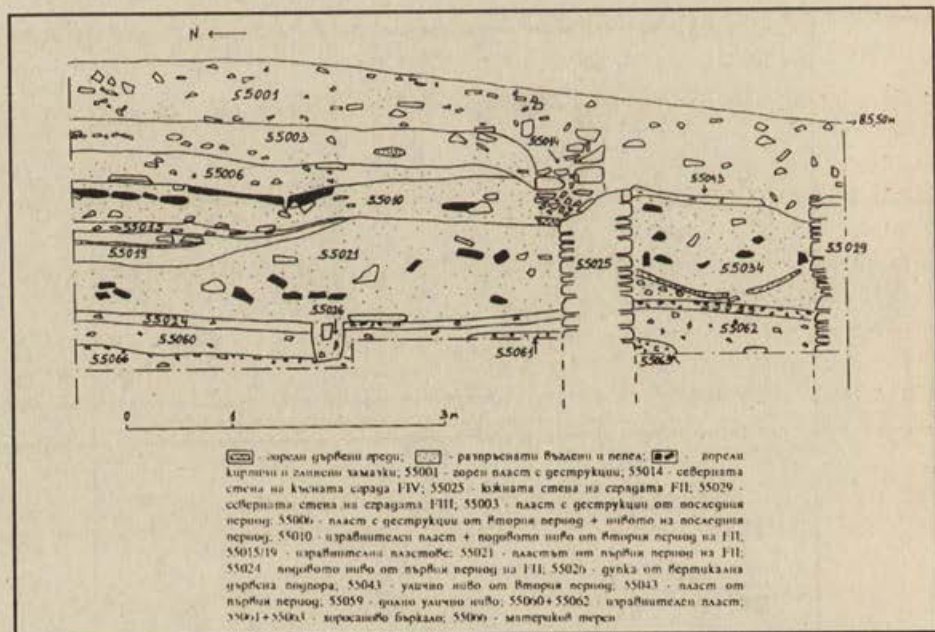
Обр. 6. Северният профил на изкоп F 0



Обр. 7. Строителни останки в северозападния ъгъл на защитената площ



Обр. 8. Западният край на южната стена на сградата F II вътрешно лице



Обр. 9. Източният профил на изкопите F 0 и F 1